

Skriftkultur – kva kan det vere?

Arne Apelseth*

Samandrag: Skriftkultur byggjer på ein (delvis) overgang frå munnleg til skriftleg, og gjeld både individets livsløp og samfunnets historiske utvikling. Overgangen har nedfelt seg i haldningar, røynsler, dugleikar, verdiar og praksisar som vi trekkjer vekslar på i kvardagslivet. Å vere ein moderne funksjonell utøvar av lese- og skrivekompetanse er å vere integrert i skriftkultur, men inneber òg å vere historisk og kulturelt situert i ein samfunnstype der utveksling av skriftlege symbol og skriftkommunikasjon er ein taus, men berande premiss. Skriftbruk i eit moderne samfunn (literacy, Schriftlichkeit) vil i det alt vesentlege dreie seg om ordinære aktivitetar i ordinære situasjonar. Lese- og skrivehandlingar er likevel ikkje noko ein «berre gjer», men kan best forståast som eit sett av koordinerande handlingar som bind saman forhold som er viktige i livet. Sjølv om størstedelen av skrift- og tekstbasert aktivitet høyrer til i det sosiale feltet, vedkjem alle og har funksjonar i forhold til det, kan utvalde delar utgjere ein høgkultur eller eit ideelt sett av tekstar til undervisnings- og opplæringsformål. Høgkultur og kvardagsaktivitetar vil begge vere regulert gjennom utveksling av skriftlege symbol, der organisert skriftbruk ideelt sett representerer «individet i verda» og «verda for individet». Å sikre ein skriftkultur framhald fordrar at samfunnet aktivt legg til rette for integrasjon, deltaking og kompetent samhandling basert på opplæring i og gjensidig utveksling av skrifteikn og skriftsymbol.

Nøkkelord: Skriftkultur, literacy, Schriftkultur, individ og samfunn, prentkultur, formidling og mediering; analog og digital

Keywords: Written culture, literacy, Schriftkultur, individual and society, printing, transmission and mediation, analog and digital

Innleiing

Historisk er *skriftkultur* ein norsk parallell til eit tysk omgrep, «Schriftkultur». Derimot har det norske omgrepet helst ein annan historikk, og tydingsinnhaldet, i alle fall slik det er nytta som fagomgrep i dag, kan

***Korrespondanse:** Arne Apelseth, Høgskulen i Volda, Institutt for språk og litteratur Postboks 500, NO-6101 Volda. E-post: arne.apelseth@hivolda.no

Sitering av dette kapitlet: Apelseth, A. (2019). Skriftkultur – kva kan det vere?. I S. J. Helset & E. Brunstad (red.), *Skriftkulturstudiar i ei bryingstid* (s. 69–94). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.67>

Lisens: CC BY 4.0

heller ikkje seiast å vere identisk med det tyske. *Skriftkultur* har ei nokså avgrensa brukshistorie i norsk akademisk språkbruk. I nokon grad har omgrepet vore brukt i filologi, gjerne kopla til tysk tradisjon og omgrep som «Schriftsteller», «Schriftlichkeit» og «Schrifttradition». (Haugen, 2007; jf. Haugen, 2013). Omgrepet si moderne norske historie har mest samanheng med freistnader i fagmiljø i morsmålsdidaktikk, især i norskfaget, men òg i pedagogikk, på å samordne eigne omgrep med internasjonal terminologi i lese- og skriveforskning. Her vil avgrensinga i tid gå til planarbeid med skulefaget norsk frå i 1970-åra av og frametter, delvis påverka av tenking og terminologi i anglo-amerikansk skuleforskning (Madssen, 1999; jf. Ongstad, 2004). Det medfører nødvendigvis at *skriftkultur*, slik omgrepet blir brukt umarkert, dreg vekslar på engelske omgrep som «literacy» og «literacies». Desse er ikkje utan vidare å oppfatte som eintal og fleirtal av same semantiske storleik. Snarare vil dei utgjere eit omgrepsspar som saman viser til ei lang konflikthistorie om omgrep og kontekst. Literacy-omgrepet er i «drift», seier Sigmund Ongstad (2014). Det har omgrepet faktisk vore gjennom det meste av 1900-talet, jf. debatten om det såkalla «Great Divide» når det gjeld munnleg og skriftleg som basis for samfunnsformasjonar og utvikling av modernitet. «Literacies» viser til ei tenking som meiner at eintalsforma byggjer på forelda etnosentrisme, men òg at eintalsforma gjev eit misvisande perspektiv på dei samansette formene for lese- og skrivekunne som kjenneteiknar eit (sein-) moderne samfunn.¹

Formelt er *skriftkultur* eit samansett omgrep. Førsteleddet *skrift* fungerer som ei beskriving eller nærare avgrensing av andreleddet og gjer det omdiskutert, ja, kanskje omstridd også. Andreleddet *kultur* gjer omgrepet helst til eit av dei vanskelegare å presisere. Slik har det vore lenge. Alt i 1952 fann Clyde Kluckhohn og Alfred Kroeber at omgrepet kultur var brukt i 164 ulike definisjonar, og då var det berre lagt til grunn tekstar frå engelskspråkleg antropologi (Klausen, 1992, s. 21 f.). Utvidingar har

1 Begge omgrepa ligg ved kjernen i debatten om «Great Divide». Den debatten, ofte med gjensidig utelukkande posisjonar, dominerte dei fleste diskusjonar om (historisk) literacy minst til 1980-åra. Synsmåtane er framleis i omloop – om enn i klart neddempa og moderert form. Om dei klaraste antagonistane og deira posisjonar, sjå Goody 1986, 1987 og 2000 og Street 1984, 1993 og 1995.

for lengst blitt uråd å talfeste, og summen av fagvariasjonar og disiplin-koplingar har gitt det akademisk status som eit «hyperkomplekst begreb» (Fink, 1988). Det fleirtydige er langt på veg eit særkjenne ved kulturomgrepet, og det gjer òg at samansetjingar (som skriftkultur) vil opplevast som temmeleg vage. Følgjeleg bør samansetjinga skriftkultur tildelast kontekstuell og funksjonell ramme. Her er det valt å leggje drøftinga inn mot historiske kvardagsrøynsler med skrift, og med relevans for høg og låg i samfunnet. Ein definisjon av kultur som kan høve bra til vårt formål, er denne frå Paul James:

Culture is defined as a social domain that emphasizes the practices, discourses, and material expressions, which, over time, express the continuities and discontinuities of social meaning of a life held in common (James et al., 2015, s. 53)

Det kontroversielle i *skriftkultur* viser tilbake til kraftig usemje i mange fagmiljø og har å gjere med at omgrepet normalt legg størst vekt på ei side i todelinga munnleg – skriftleg. Det er ein premiss som langt frå er sjølv-sagd i fag som anten byggjer på motsett vektlegging eller ser munnleg og skriftleg kultur som delar av eit kontinuum. I den samanhengen må òg nemnast at akademiske institusjonar både vart utvikla i og vidarefører ein europeisk kulturarv med historiske føringar like attende til antikken, og der fleire fag har tradisjon for å knyte skrift (skriftkultur) til kategoriar som danning og sivilisasjon. Til langt inn i moderne tid var stordelen av det munnlege repertoaret nærast å rekne for upresiserte restkategoriar. Å sjå det skrivne ordet lausrive frå det talte verkar forelda i dag, på same vis som det synest lite tenleg å operere med perspektiv som tildeler samfunnsorganisering bygd på skrift eksklusiv status som kriterium ved jamføringar av samfunn. Ei slik tilnærming er konvensjonell i nyare litteratur om skriftkultur, men kanskje meir framand i dei fagforståingar og disiplinvektleggingar som rådde grunnen fram til siste del av 1900-talet (Hodne, 1994; Sandnes, 1999).

Skrift og skriftkunne var lenge koplå til eleverte former for danning, trass i at det alltid har funnest *former for* lesing og skriving i dei fleste samfunnslag og jamvel også i samfunn utan formalisert opplæring.² Rett

2 Såleis har retorikk vore eit humanistisk kjerneemne sidan antikken, og dermed ein basiskomponent i akademiske fag, men samtidig med avgrensa interesse for lese- og skrivehandlingar som

nok vart det utvikla breiare interesse for allmenne eller meir kvardagsrelaterte aspekt ved skriftkultur i løpet av 1800-talet, især i tysk-nordiske område, og med orientering mot ikkje-skriftfesta talemål og dialektvarianter, eldre munnleg lovverk, formelfaste eventyr, tradert segnstoff og anna som sorterte under kvardagslivets «Wörter und Sachen». Derimot kan ein ikkje godt seie at det resulterte i omrokering av kulturhierarkiet.

Det har vore nokså kurant (om enn ikkje uproblematisk) å oppfatte *skriftkultur* som eit humanistisk-estetisk felt i ein *høgkultur*, og at ein deretter får beskrivingar av inventaret til høgkulturens fremste ytringar innanfor vitskap, litteratur, danning etc. Forhold som dreier seg om den historiske utvekslinga mellom høgkultur(ar) og kvardagskultur(ar), «kultur med stor K eller liten k», som motsetninga også vert kalla, har i avgrensa grad vore tematisert. På den andre sida må også kulturomgrepet sjåast som å vere i kontinuerleg endring eller «i drift», slik literacy-omgrepet er det. Sjå innretting og disposisjon til det store tobandsverket *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung. Writing and its use. An interdisciplinary handbook of international research*. Vol. 1–2. Berlin 1994–1996. Ein kan kanskje med ein term frå filosofen Zygmunt Baumann (2001) seie at kulturomgrepet, som med moderniteten, har gått frå å vere relativt eintydig først på 1900-talet til å bli nærast «flytande» ved utgangen av hundreåret.

Anglo-amerikanske perspektiv på *literacy* (eventuelt i fleirtal som *literacies*) stiller med ei litt anna historisk vektlegging enn *Schriftkultur*, og såleis også som ei utfyllande tilnærming, især fordi skriftleg kultur her har vore nærare knytt til sosial organisering av samfunnsform. Viktige innslag i denne tilnærminga er etnologisk-antropologiske perspektiv på familie, institusjonsnormer og samfunnsformasjon, og vidare i kva grad desse vert sikra funksjonelt framhald ved å fremje bestemte kvalitetar i språksosialisering og tekstbasert samhandling. I brennpunktet for denne «breiare» inngangsportalen til skriftkultur er at individets overgangar frå tale til skrift er mangfaldig og forbunde med det som særkjenner sosiale og kulturelle rammer rundt. Det følgjer naturleg at skulens begynnarnivå

folk flest styrte med. Eit visst unntak bør gjerast for ordtakssamlingar, jf. også historikken rundt «vernacular rhetoric».

er interessant, men perspektivet femner òg andre former for læring i lesing, skriving og rekning (learning) som uformell tileigning av skriftkulturelle variantar utanfor skulestova (aquisition). David Bartons *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language* (1994) er ei grei samanfatning av literacy-emne (og truleg dei fleste stridstema) fram til 1990-åra, sjølv om boka med fordel kunne ha vore meir utfyllande om literacy-omgrepet som kontroversiell og kontrastfylt kulturarv (legacy) og med tilhøyrande problematisk historikk. I engelskspråkleg kontekst er fråværet kompensert gjennom tilsvarande historisk retta framstillingar som H. J. Graff (red.): *Literacy and Social Development in the West. A Reader* (1981, ajourført og dels nyskriven som *Literacy and Social Development*, 2007) og *The Legacies of Literacy. Continuities and Contradictions in Western Culture and Society* (1987). Meistra skriftkultur kan både vere ein sosial markør i samfunnet og ein reiskap for individuell sjølvheving, men gevinsten vil sjeldan vere statisk. Føremonane vil endre seg i samsvar med endringar i det samfunnet som omgjev slik kultur. Tilsvarande kan vurderingar av kva som kan reknast som meistringsformer i før- eller tidleg-moderne samfunn, vanskeleg unngå å rette kritisk søkelys mot ulikskapar i dei samfunnsrelaterte omgrepa som har vore i bruk. For Norden vil det historiske samvirket mellom protestantismens læresetningar og samfunnets skriftkultur vere ein nødvendig kontekst å ta omsyn til. To svenske lesehistorikarar, Egil Johansson og Daniel Lindmark, har lagt ned eit stort arbeid med å jamføre svenske (og langt på veg nordiske) forhold med internasjonal forskning, sjå Johansson ([1977] 2007) i Graff (2007), Johansson (1981), Lindmark (1990), Lindmark (2004).

Språkfelleskap, felles skriftsystem og kulturelt fellesrom

Omgrepet skriftkultur (literacy, Schriftkultur) er eit metaomgrep og eit overgripande fellesnivå for fag og disiplinær. Heller få relaterer si verksamheit til det overordna omgrepet, men derimot til meir avgrensa definisjonar. Ei side ved oppsplittinga av tydingsinnhald er omtalt framfor i karakteristikken «drift» (Ongstad, 2014). Ei anna gjeld operasjonaliseringar av omgrepet som tenderer mot å utgrense sosiale perspektiv på skrift

og skriftbruk, særleg frå historisk kontekst. Det skjer trass i at det alltid er lagt vekt på historiske sider ved omgrepet. «Any literacy» har ei fortid, seier David Barton, og legg til at «[c]urrent practices are created out of the past» (Barton, 1994, s. 35). Harvey Graff formulerer det meir som fråvær av refleksjon over det særeigne ved diakrone forhold:

Although seldom stated, less often contemplated, present-day conceptions, arrangements, and practices of literacy as well as schooling and learning are *historically founded and grounded*. They are also strong and powerfully resistant to change. Encompassing the domain from basic literacy to higher education, this recognition constitutes necessarily a *first* lesson whose regular neglect by university-based (and other) 'experts' only increases the likelihood of failures in communication, understanding, and reform in the means and modes of education. (Graff, 2007, s. 18)

Ei innramming av skriftkultur må nødvendigvis femne relativt breitt, idet presiseringar søkjer å kombinere samfunn og skrift – og relasjonar mellom dei. Tekstar fungerer i vår samanheng som diakrone og synkrone møtepunkt, modale representasjonar og identitetsskapande (sosiale og kulturelle) samnemnarar:

It has become increasingly clear, however, that almost every issue that has made theory a matter of controversy, crisis, and polemical debate hinges on the representational status of texts. While texts are presumably instruments of communication, they are also institutional facts and cultural interventions that may affect one's sense of personal, religious, cultural, ethnic, or national identity, just as they shape historical cultures in manifold ways. To put a complex point simply, the study of texts cannot be cordoned off from the study of culture. (Searle, i Modiano, Searle og Schillingburg, 2004, s. 3)

Tekstar kan beskrivast diakront innanfor eit kontinuum frå «event» til «monument», for å låne Roger Chartiers valde dikotomi (Chartier, i Modiano, Searle og Schillingburg, 2004, s. 62). Ei meir synkron beskriving vil snarare seie at tekstar kan ha eit stort utval av modalitetar i spennet mellom røysta og hyperteksten. Som komponentar i skriftkultur kan tekstar vanskeleg skiljast ut som autonome objekt. Tekstar omfattar omtrent alt som formidlar meining(ar) i strukturert form til ein eller fleire

som tek imot. Dersom vi kan sjå på ein formidla gjenstand, utforske han for å finne (former for) organisert meining eller noko å trekkje slutningar frå, så må (bør) vi kunne vurdere det som ein tekst. Tekstar vil sjølv-sagt omfatte tradisjonelt skriftmateriale som bøker, blad, korrespondanse etc., men i moderne samfunn må tekstar inkludere eit vesentleg breiare utval av sjangrar, og dermed også kvantitativt større mengder av skrift og skriftliknande teikn. Ei utviding går i retning av elektronisk teknologi og auken av digitale medium. Ei anna går mot hybridsjangrane mellom munnleg og skriftleg, med særleg relevans for barns gryande orientering mot skriftlege budskapar (Valvatne & Sandvik, 2007; jf. Hekneby, 2011). Ein fireåring som er i stand til å forstå at skrift formidlar meining og deretter er i stand til å avkode teikn og symbol på mors gule lappar på kjøleskåpet, bør omtalast som inkludert i skriftkultur. Tekstar har (eller får) i denne samanhengen status som symbolske uttrykk for samansette relasjonar mellom samfunn og kultur. Frekvensar av lesing, omfang av skriving og kvalitativ vurdering av individuell og kollektiv meistring er viktig. Studiet av slike emne sorterer under fleire fag (morsmål, pedagogikk, historie etc.).

Ein skriftfellesskap vil normalt vise tilbake på kollektive storleikar som felles talespråk, felles skrift- og symbolsystem og fellesarenaer for kulturell samhandling, men også i større eller mindre grad korrespondere med eit politisk system, oftast konkretisert som ei statsdanning med eit geografisk territorium. Island har ofte vore vist til som historisk døme. Der var det fram til nyare tid (2000-talet) nær samheng mellom kultur, stat og geografi. Slikt samsvar vil vere mindre i mest alle andre samhengar, og språkrelaterte konfliktliner mellom språkmajoriteten og ulike lingvistiske minoritetar i same stat høyrer snarare til normalen enn unntaket. Likevel vil det i einingar der kultur, stat og geografi i stor grad overlappar, bli utvikla ordningar for kontroll og planlegging, til dømes administrasjon med ansvar for samfunnsorganisering, næringsverksemd knytt til handel og vareproduksjon, kommunikasjonsformer og medium for intern og ekstern samhandling, arenaer for vitskap, opplæring, religion, kunst etc. (Burke & Porter, 1991).

Samordning av det kulturelle fellesrommet og det politiske systemet vil ha ulike typar av mediering, der språk er kommunikasjonsform og

skrift kommunikasjonsteknologi. Før den digitale tidsalderen ville sam-ordning mellom statssamfunnet og kultursamfunnet ofte ta form av normalisering av eitt eller fleire skriftsystem (alfabet o. a.) til ein felles skriftstandard (jf. Omdal og Vikør (1996)). Denne standarden (norma) ville igjen spegle eller på anna vis vere knytt opp mot dei språklege felleskapar som eksisterer i det kulturelle fellesrommet. Det vanlege er at han deretter vil bli freista gjort til samfunnets allmenne fundament ved å bli implementert i skulesystem, læreplanar og sosialiseringsprogram. Vidare får skriftsystem og språkfellesskap oftast eit offentleg uttrykk i reglar for skrivning og produksjon av samfunnets tekstar og likeins i samanhen- gar der ein ordnar og tek vare på viktige skriftuttrykk (arkiv, bibliotek). Skriftleg materiale representerer eit stort mangfald av typar og kvalitetar, bøker, aviser, magasin, handskrifter, manuskript etc. som har eller kan ta ulike former for bruk. Til kvar medietype svarar det former for teknologi som har sine egne kapittel i skriftkommunikasjonens utviklingshistorie.

Skriftkultur som uttrykk for det store «vi»

Også i norsk samanheng må eit overordna utsyn på skriftkultur reflektere dei vilkår eller omstende som i si tid gjorde, og i nokon grad framleis gjer, at lese- og skrivekunne som meir avansert tekstbruk kunne bli ein kombinasjon av offentleg danningsmål og eit sosialt gode innan lokal- samfunn og stat. Vidare er det ei grunnerkjenning at skriftleggjering av stat og innbyggjarar aldri har skjedd i ei bråvending og aldri kan skje på det viset. Derimot viser det til langvarige kombinerte prosessar av «skill» og «mentality», som for eit einskildmenneske gjerne kan strekkje seg til eit heilt livslaup. For samfunnet er det tale om delprossar, der sam- funn og kultur, stat og skrift var involverte i eit skiftande samspel som kunne strekkje seg over fleire hundre år, og der gjennomføringsevne (dvs. ulike utføringsdugleikar) og tenkemåtar medverkar til å kontekstualisere kvarandre:

The terms 'literacy', 'reading', and 'writing' are in some senses distinct. Literacy is not simply the ability to read, though it is partly that. It is a complex cultural phenomenon with powerful ideological implications, which vary depending on the time, place, and milieu one is looking at. [...] Thus if literacy is, on the

one hand, an individual skill, it is also an historically contextualized mentality. Moreover, in any given society, the kinds of literacy acquired by different individuals vary greatly, from the non-reading peasant who witnesses a charter, to the merchant who keeps his account books and the noblewoman who reads for edification and pleasure, to the university theology master. And any discussion of literacy must take into account the oral mode of communication which it complemented, substituted for, and often competed with. (Briggs, [2000] 2012)

Forholdet mellom munnleg og skriftleg er samansett, og blir meir kompleks om ein òg trekkjer inn relasjonar mellom (eldre) munnleg kultur, ekspanderande evner til skriftleg utføring og mentalitet. Det får særleg uttrykk når desse vert historisk situert (embedded) i same politisk-religiøse kontekst. Normalt eksisterer det eit fellesrepertoar av språk og skrift, med tilhøyrande arenaer, som må haldast ved like. Likeins er samfunn kjenneteikna av ujamn spreiding eller ulik distribusjon av kompetanse, og ulike nivå av meistra skriftkultur representerte ved historiske former for lokal og individuell kompetanse i møtet med samfunnsendingar, og seinare også i møte med ein ekspanderande og teknologistyrkt modernitet. På den andre sida har skriftkultur, forstått som stegvis samordning og utvikling av kompetanseformer og utføringsarenaer over hundreår, blitt relativt autonom som identitetsgjevande instans, samfunnsmessig legitimeringsunderlag og nasjonalkulturell konstituent.

Dei definerande punkta over kan konkretiserast ved eit historisk lengdesnitt. *Magnus Lagabøtes landslov* kan her vere eit høveleg utgangspunkt. Dette mellomalderlovverket var i lang tid den allmennteksten som definerte dei fleste former for legalitet og legitimitet for samfunnsmedlemmene, kodifiserte omtrent all norsk rettspraksis, uttrykte samfunnets rettslege medvit og slo fast dei fleste interne relasjonar (Rindal, 1995; Rindal, 1997; Jørgensen, 2013; Øyrehagen Sunde, 2013). Lova var eitt av berre nokre få riksdekkjande lovverk i Mellomalder-Europa. Lovverket vart teke i bruk i 1270-åra, og tallause avskrifter var tilgjengelege i løpet av dei neste tiåra, dvs. dei fanst ved relevante rettsinstitusjonar og domsinstansar. Lovboka hadde kome i stand gjennom nokså lang tid, ein prosess som involverte rettsvesen, kyrkje og kongemakt. Samlinga hadde både nødvendig autoritet og generell aksept i det statssamfunnet som lovverket skulle brukast i. I tillegg til bidrag frå individuelle skrivarar vart det felt inn sedvanerett

og tradisjonar frå eldre norrøn oralkultur (landskapslovene), og det vart teke inn utdrag eller omskrivne passasjar frå kontinental rett (romarrett, kanonisk rett etc.). Landslova var i utgangspunktet å rekne som relevant for alle delar av samfunnet. Det opnar for å sjå lova som eit uttrykk for ein tilnærma allmenn skriftkultur. Lovverket var rett nok påverka av latinske førebilete, men var skrivne i eit relativt einskapleg norrønt skriftspråk og med innslag frå det eldre lovverket. Gjennom skapingsprosessen var det også etablert eit system for å fange inn den eldre oralkulturen (oral law) frå landskapslovene (Hagland, 2011). Det var ein kombinasjon av juridisk kunnskap og språkleg form som vaksne menn (med plikt til å møte på tinget) truleg burde eller skulle kunne brotstykke av.

Gjennom å vurdere talet på bevarte avskrifter og fragment, innpå 100 er frå før 1350, i forhold til «normal tapsprosent» på mellomalder-skrifter (svinn på 80–90 %), kan ein kanskje rekne med at landslova har eksistert i alle krokav riket og kanskje i eit tal som kan tilsvare ei bok pr. 1000–2000 menneske (Øyrehagen Sunde, 2019). Inntrykket av at landslova var så godt som allmenn, får ein også ved å sjå omtale i rettsdokument gjennom dei neste hundreåra.³

Landslova heldt, som nemnt, fram med å bli brukt som lovverk for norske område, men miste gradvis funksjonen som eit samlande uttrykk for eit stort «vi», dvs. som innsirkling av ein kulturfellesskap, inkludert eit felles språk og ei felles skriftnorm. Statusen som verket hadde hatt som uttrykk for skriftkultur, men også som berar av identitet, forvitra gradvis.⁴ Særleg kom det til uttrykk då landet ut på 1400-talet fekk eit nytt maktapparat som var framandt og dels skeptisk til verkets språkleg-kulturelle utforming. Forståinga av verkets skriftnorm, språk og kulturkontekst var best i starten, men tapte seg samanhengande under Kalmarunionen og

3 Ofte vart lova omtalt og brukt som konsultativ instans. Grunnen var truleg at avskriftene varierte i vektlegging og grannsemd. Dermed har bruken helst vore meir etter «lovas änd» enn «lovas bokstav». Statusen som lovbok, altså som tekst i smalare tyding, heldt seg likevel heilt til 1600-talet. I 1604 vart namnet formelt endra til Christian 4. lov, men store delar av innhaldet var identisk med landslova.

4 Dømet med *Magnus Lagabøtes landslov* er her brukt for å vise korleis bestemte tekstar, til visse tider og under visse føresetnader, kan fungere som ein definerande overbygning for ein språkleg identitet og sosial fellesskap. Såleis vil eit perspektiv på mellomalderlova som *berre* ein juridisk tekst helst bli for smalt. Moderne sjangerorienterte perspektiv vil i avgrensa grad passe til denne typen tekstar.

især i møtet med oldenborgardynastiet fram mot 1500-talet. Det var især lovreguleringa av kongens makt og kyrkjjas stilling som nye makthavarar ikkje ville akseptere.

Den «smalare» og formaliserte bruken av lovverket bar i seg ei kulturell innsnevring eller eit «meiningstap». Former for tapt kollektivitet må fyllest med noko om den kollektive kjensla av eit «vi» skal ha eit framhald. Det framhaldet må nokolunde motsvare det ein hadde mist, og det er grunnar til å hevde at det òg skjedde. I løpet av dei neste hundreåra, især etter reformasjonen på 1500-talet, kan ein kanskje seie at meningsinnhaldet vart delvis kompensert av protestantismen, og dermed langt frå gjenskapt i si tidlegare form. På det området var tapet irreversibelt. På den andre sida vart Noreg frå 1500-talet og utetter styrt inn i ei modernisering som med tid og stunder kom til å femne mest alt som galdt offentlig kommunikasjonsstruktur og kommunikasjonskultur. Stikkordet for denne fasen er *prentekultur*.

Prentet – eit mediehistorisk omskifte

Prentekulturen markerer at staten, som medieformene i han, frå 1500-talet og frametter vart del av ei kommunikativ vending som kan kallast moderniserande. Denne endringa galdt i (stort sett) alle delar av Europa, og der Noreg helst kom til å fylle ei rolle som mediehistorisk periferi. «The Gutenberg Galaxy» var Marshall McLuhans munnhell frå tidleg i 1960-åra om ein periode som starta med Gutenbergs trykketeknikk kring midten av 1400-talet. Boktittelen, *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man* (1962), fortel nokså greitt korleis McLuhan såg på overgangen frå eldre «øyrekultur» til ein visueltstyrt «augekultur». Skiftet gjekk nok tregare enn det McLuhan resonnererte frå, men det er ikkje mindre viktig av den grunn. Prentekulturen, dvs. dei tidlege prentarane, kom først til København og nærområdet rundt, og det vart der han utvikla seg og fann si dansk-norske form (Horstbøll, 1999). Staten og kyrkja førte frå første stund ei regisserande hand, til dømes i lokalisering (ved tilkalling) og tinging av arbeid. Ein tysk prentar, Johan Snell, sette opp prenteverksemnda si i Odense tidleg i 1480-åra. Frå hans hand er det kjent eit breviar, *Breviarium Ottoniense*, men også ei bok om krigføring på Rhodos

og korstogsriddarar i strid med Det ottomanske riket (Horstbøll, 1999, s. 112). Den siste boka var nok tenkt å vere meir lettseljeleg. Slike utgjevingar var slett ikkje uvanlege og viser «janusandletet» i den tidlege fasen med bokprenting. Prentaren både kjende og lydde makta, men prøvde samstundes å utnytte teknologien i meir kommersiell retning.

Noreg var alt frå slutten av 1300-talet blitt ein politisk utkant. Frå 1500-talet var det også ein utkant i det mediehistoriske krinslaupet. Møtet med prentekulturen forsterka status og rolle som avpolitisert område og «klientstat» under København, mellom anna ved at så godt som alt som galdt prenta skriftkultur, fekk prefikset «dansk». Medan det grodde opp ei rad prenteverksemder i fleire danske byar, var det ikkje før 1643 at det første prenteverket i Noreg kom i drift. Den seine etableringa seier kanskje mest om kva for kontroll den dansk-norske staten ville ha med medieformene, men seier òg noko om mønster og oppfølging. Til innpå 1700-talet kom det knapt ut ei einaste bok i Noreg som ikkje først hadde vore trykt i København, og mønsteret vart ført vidare lenge etter det. Etter norsk erklæring av nasjonal suverenitet i 1814 og i mange tiår frametter var København framleis å rekne som sentrum for boktrykk, formidling og tekstdistribusjon som galdt Noreg. Jamvel mot slutten av 1800-talet og litt inn på 1900-talet vart fleire av dei viktigaste forfattarane først publisert i København (Ringdal, 1993, s. 14 f.).

Prentekulturen medførte endringar i samfunn og skriftkultur, ofte i kombinasjon med kvarandre. Til dømes akselererte innføringa av reformasjonen som resultat av bokproduksjon etter Gutenbergs teknologi. Kva var det så for modernisering befolkninga vart dregen med i? Endringa var både kvalitativ og kvantitativ. Kvalitative endringar innan kultur, som historisk betring av lesekunne i ei gitt befolkning, vil det vere vanskeleg å gje eksakte mål på. Å måle kvantitative endringar, då forstått som auka lesekunne i befolkninga, er ein enklare inngang. Såleis er det internasjonalt vore gjort fleire freistnader på å lage talfesta overslag over endra (dvs. auka) lesekunne. Den som truleg har lukkast best i å påvise leseutviklinga i Norden, og i tillegg har makta å forklare dei ideologiske og institusjonelle årsakene bak den bratte leseauken, er ein svensk lesehistorikar, Egil Johansson (Johansson, 1977, jf. H. J. Graff 2007, s. 238 ff.). Charlotte Appell (2001), Jostein Fet (1995) og Henrik Horstbøll (1999) har

frå litt ulike faglege ståstader synt at Danmark-Noreg følgde om lag same historiske utvikling i historisk lese- og skrivinglæring. Felles for Norden, i alle fall for innleiingsfasen på 1500- og 1600-talet, var statskyrkjas systematiske utbygging av kontroll, især med lesekunna.⁵ På den andre sida tok lekfolk tidleg til å interessere seg for bøker (tekstar) og skapte på fleire vis nye sjangrar på bakgrunn av eigne preferansar. Prenteverka responderte positivt på dette, mellom anna fordi produksjon av fleire og mindre bøker av verdsleg type (Volksbücher, chapbooks) og religiøst sortiment (katekismebøker, kristelege legender, songbøker) auka inn-teningsevna. Såleis kan Peter Burke (1978) karakterisere tidleg-moderne populærkultur som ei «flood of printed books», og då talar han om 1500-talet. Også andre har vist til at volumauken må ha vore enorm i jamføring med handskriftkulturen, men også at auken kom brått, og at veksten i prenta medium heldt fram med å stige i dei påfølgande hundreåra.⁶

Mindre enn hundre år etter Gutenberg var trykkpressa eit nøkkelelement i det som nokre har framstilt som ein «endringsmekanisme» som skapte «kommunikasjonsrevolusjon». Det er især historikaren Elizabeth Eisenstein som har sett slike synspunkt i omlaup, jf. tittelen *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (1983, 2005). Andre har heller sett trykkpressa som ein teknologi som kunne brukast for å konsolidere institusjonell makt og dermed grepet om stat, kyrkje og innbyggjarar. Det siste vil nok høve best om utviklinga av prentekulturen i Norden. Det er fint lite som tyder på at einvaldsmonarkane ikkje tidleg visste å utnytte endra medieformer. Felles for synsmåtane er likevel at prentemediet relativt fort oppnådde *hegemoni som teknologisk premiss* for informativ og kommunikatív handling ved inngangen til tidleg-moderne tid. Det var Noreg del i, men premissane vart ikkje lagde her, men på kontinentet, og i hovudsak vart dei kanaliserte gjennom København.

-
- 5 Det fanst lenge offentleg tvang til lesing. Jamvel til litt innpå 1900-talet var det negativ sanksjonering av manglande lesekunne og konfirmasjon. Før 1903 (lovendring) hadde ukonfirmerte i røynda ikkje juridisk vaksenstatus (umyndig).
- 6 Elizabeth Eisenstein har eit overslag på 8 millionar bøker og skrifter ved utgangen av 1400-talet (Eisenstein 1993, s. 45). Lucien Febvre og Henri-Jean Martin reknar med at om lag 150 000–200 000 utgåver kom i eit samla opplag på 150–200 millionar for heile 1500-talet (Febvre og Martin 1984, s. 262). Modernitetsteoretikaren Anthony Giddens har snarare vore oppteken av mønsteret, dvs. den permanente veksten. Han refererer J. M. Strawsons påstand om at prentvolumet har fordobla seg omtrent kvart femtande år sidan Gutenbergs tid (Giddens, 1997, s. 37).

I tidsavgrensinga inngår ein del omstende rundt tidleg-moderne statsutvikling. Verknader av at stat og kyrkje tok i bruk prentteknologi let seg ikkje måle på eksakt vis, men medførte i løpet av relativt kort tid ei strukturendring i mest alt som galdt sentraltmakts forhold til sine undersåttar. Det at det var mogeleg å få prenta statistikkar og oversyn gjorde det såleis meir relevant enn før å samle inn opplysningar om ymse sider ved staten og å oppbevare desse i arkiv. Staten fekk utetter 1500- og 1600-talet høve til å utøve større styring og regi ved å intervenere i folks kvardagsliv gjennom bruk av prentekulturens teknologi. Dette medførte ein sentral kontroll med individa som staten før knapt hadde hatt.

[Staten] manifesterte seg på en mengde områder som dels knapt hadde eksistert og der den dels hadde vært fraværende på. Kirkebøker, matrikler, manntallslist, rettsprotokoller og så videre: kildene fra dette århundret, noen nye og noen i etablerte kategorier, eksploderer i omfang og viser hvordan staten kartlegger stadig mer av samfunnet og intervenserer i stadig flere sfærer. (Sandmo 1999, s. 27)

Relasjonane mellom statsadministrasjon og prentemediet sette fleire nye standardar for personretta kontroll. Skatteinnkrevjing (koppskattlegging, frå tysk «kopf») og den militære utskrivning kunne effektiviserast. Det same galdt revidering av og omsetjing frå eldre lover. Reformasjonen, og særleg den gradvise utvidinga av statleg kontroll med denne etter 1537, må tilleggjast stor vekt når det gjeld skriftkultur. Reformasjonen endra trongen for bøker, men endra òg vilkår for bruken. Ein vesentleg grunn ligg i protestantismens personreligiøsitet, dvs. i den sterke vektlegginga av forholdet mellom den einskilde og guddomen. Grunnlaget var Luthers fem maksimar, som vart omgjort til ein praktisk handlingsregel om at lekfolk ved sjølvsyn skulle kome til sann erkjenning gjennom individualisert bibellesing. Korleis Luther meinte dette, og om han fullt ut forstod samfunnsmessige og politiske verknader som følgde synspunktet, har det stått strid om sidan reformasjonen og fram til vår tid. Luther er teken til inntekt for dei fleste oppfatningar av dette spørsmålet, seier Jan Lindhardt:

Biblen alene, *sola scriptura*. I almindelighed er denne skriftopfattelse eller som man også har benævnt det: formalprincippet (at sandheden kun kan hentes i

Skriften) blevet oppfattet således at den enkelte kristne havde direkte og umiddelbar adgang til Biblen. Forståelsen skulle være en sag mellom teksten og dens læser og ingen andre skulle indblandes. Man kunne springe alle historiske og dogmatiske mellomregninger og formidlinger over. Enhver kunne så at si bli direkte øyenvidne til, hvad Biblen beretter om. (Lindhardt, 1989, s. 112 f.)

Personreligiøsitet var kjerneelementet i protestantismen og vart administrativt integrert i eit kontraktsforhold mellom styrande og styrte som varte til langt opp på 1800-talet. Hadde Luther sagt eller skrive at den einkilde var ansvarleg for si eiga frelse gjennom eiga lesing, så følgde det naturleg at statskyrkje (eller kyrkjestat) måtte leggje til rette for at det skulle skje og deretter ta på seg ansvaret med å kontrollere at det faktisk også skjedde.

Den omdefinerte relasjonen mellom stat og undersått etter reformasjonen er langt på veg grunnforma i den litt spesielle nordiske varianten av masselesing. Det blir han gjennom to koplingstypar. Den eine var strukturelt bestemt med festepunkt i statens religion. Staten (dvs. statskyrkja) bestemte kva for relasjonar som skulle rå mellom stat, tekst og lesar. Ved det definerte staten mål for individuell integrasjon i skriftkultur, dvs. fordring av lesekunne over eit visst nivå og krav om meistring av kristelege tekstar. Den andre forma for integrasjon var kommunikativt bestemt, men går ut frå den same statens maktmonopol, som når statskyrkja fekk høve til å nytte ein kombinasjon av maktbruk og tilrettelegging for å nå sine fastsette mål. Tilrettelegging kunne gjerast på mange vis. Især etter pietismens gjennombrøt først på 1700-talet kom det tiltak som subsidiering av pris, til dømes som lågare pris på kristelege bøker (især Bibelen) og i lovbestemt tilgang ved pålegg om å halde boklager av utvalde tekstar til opplæring, særleg katekisme-bøker, på handelsstader og marknader.

Statskyrkjas maktbruk ligg dels i ei mediehistorisk kopling mellom tvangen til tekst, som pensum i katekismetekstar, og den friviljuge tilslutninga til lesefellesskapar ved friviljug kjøp av biblar, salmebøker og andre pietistiske basistekstar. Samstundes eksisterte det former for subversiv maktbruk, som å slutte seg til Hans Nielsen Hauges rørsle, lese hans bøker etc. Liknande lekmannsrørsler fanst i fleire land i Norden. Akkumulering av slike relasjonar og røynsler er vesentlege føresetnader for det Kjell Ivar Vannebo (1984) har kalla «en nasjon av lese- og

skriveføre». Til bruken av karakteristikken, og dels òg til identifisering av empiriske forhold, følgjer det òg refleksjon over samfunnsmessig kontekst, nemleg at ein har nådd eit steg der det kan påvisast oppslutning om ulike typar tekstkultur, og at tekstbasert samhandling er tilnærma allmenn eller i alle fall har oppnådd ein udiskutabel relevans. Jostein Fets studiar (særleg Fet, 1995) av bøker, sjangrar, frekvensar og former for bokbruk, som fanst frå 1600-talet og frametter, er empiriske innsyn i korleis dei mange små stega i den meir allmenne integrasjonen i lesing og bokkultur kunne arte seg.

Kva utfordringar står ein overfor når ein skal avgrense omgrepet skriftkultur?

Eitt forhold, dvs. eit kulturhistorisk atterhald, må nemnast før andre: Historia til europeiske skriftkulturar, forstått både som «literacy» og som «Skriftkultur», er på ingen måte utan lyte. I begge tilfelle dreg ein med seg eldre standardar for verdsetjing som pr. i dag korkje er vidare funksjonelle eller rimelege. Enno blir eldre tiders tvang til skrift forbausande ofte ein unemnd og uproblematisert etappe i kulturhistoria. Likeins skal ein ikkje leite lenge før ein finn verdsetjing av skriftkultur som beintfram føreset ignorering av det lange spennet med blanding av munnleg og skriftleg kultur. Asymmetri i maktforhold kjem naturlegvis òg til syne i norsk og nordisk kontekst, gjerne i måten ein tematiserer underlegne variantar som kvensk og samisk skriftkultur, men som greitt unnlet å følge dei same prinsippa for majoritetsspråk. Såleis manglar oversyn påfallande ofte viktige overgangar og historiske variantar mellom munnlege og skriftlege domene (Apelseth, 2004; Apelseth, 2007). Døma frå dei nordiske majoritetsspråka si kuving av Nordkalottens munnlege kulturar torer vere velkjende, men problemet femner vidare.⁷ Når alt som er verdfullt i eit samfunn får tilhøyre skriftkultur, vil det i røynda tilseie ei

7 Som følge av eldre tiders overdrivne idealisering av europeiske skriftkulturar og asymmetriske maktforhold finst det eit underkommunisert svart kapittel om europeisk etno-sjåvinisme og imperiebygging. Det gjeld særleg dei delar som omhandlar *de facto* fjerning av konkurrerande skriftkulturar, men òg berarane av slike kulturar. Det er mange døme, men truleg er den spanske kuvinga av *Quipu* (knutespråket til inka-folket) best kjent.

totalisering av skriftkultur og samtidig idealisering av ei skriftleg kulturform som er gjort kunstig einskapleg.

Det ligg i omgrepet skriftkultur at det dreier seg om *skrift*, dvs. kommunikasjonssystem som er basert på kombinasjonar av grafem, til skilnad frå lydkombinasjonar eller piktografiske kombinasjonar (biletskrift). Så langt strekte den antikke definisjonen seg. Han var grei nok til å kunne skilje dei klassiske skriftkulturane gresk og latin frå oralkulturelle omgjevnader, men heller ikkje meir. Som nemnt framfor vil ein moderne skriftkultur vere kjenneteikna av eit langt større utval av innrammande kriterium. Likevel følgjer nok dei definerande skilja enno terskelverdiar som er knytte til *implementering av, aksept av og bruk av skriftkonvensjonar*. Dette er relativt breie kategoriar, men er nødvendige for å beskrive *summen av* språklege føresetnader og tekniske ferdigheiter hos utøvarar av ein skriftkultur. Vidare vil det finnast eit internt vedlikehald og former for eksternt retta demarkasjon. Internt vil skriffellesskap og skriftkultur normalt bli vist «omsorg» i form av normering og standardisering og i tillegg bli kultivert via opplæring, religionsutøving og former for skapande aktivitet. For å skilje det som er «innanfor» og det som fell utanfor, vil gjerne grafemsystem bli brukt til å skape eit formelt sett av demarkasjon (avstand) til andre kulturar – både skriftlege og munnlege.

Trass i mange viktige skilnader mellom moderne og antikke skriftkulturar var forholdet til heil- og halvoral kultur lenge relativt uendra. Kanskje skal ein heilt fram til 1900-talet før skilnadene blir definitive, kanskje især for menneske som levde i lågteknologiske samfunn domnerte av fiske og jordbruk. Det er tale om komplementaritet i funksjonar, der skriftkultur ikkje kompenserte for munnleg kultur på ei lang rekke viktige område. Eit godt utvikla munnleg repertoar var tvingande nødvendig for å få utført arbeid og oppgåver i kvardagen. Skule og konfirmasjon var eit nålauge som kvar einskild måtte gjennom, men i det daglege rådde snarare talens makt.

Enno finst oppslag i media om at utilfredsstillande (fråverande, mangelfulle eller svake) lese- og skriveferdigheiter utgjer eit trugsmål mot framhaldet av norsk som skriftkultur. På ein måte er dette faste kulturinnslag og har vore det lenge. Indirekte gjeld problematikken velkjente utfordringar i møte mellom munnleg og skriftleg, dvs. at sviktande

meistring av skriftkultur-repertoar (lesing og/eller skriving) skaper vanskar. I vår tid vil det i nokre tilfelle seie sviktande andrespråksdugleik, og forbausande ofte utan at konteksten for forventningar og åtvaringar kjem tydeleg fram. Utfordringar blir gjerne verbalisert som åtvaringar om sviktande funksjonalitet i individets møte med samfunnet, t.d. slik frå *St. meld. nr. 23 (2007–2008) Språk bygger broer*: «Mange voksne har så svake leseferdigheter at de har problemer med å fungere tilfredsstillende i dagens samfunns- og arbeidsliv.» Problemet finst og det kan ikkje ignoreras, men det skal heller ikkje forenklast til spesialpedagogiske spørsmål henta frå dikotomien skriftleg *versus* munnleg. Truleg ligg det heller inga tilfredsstillande løysing i det å kompensere for ulemper som følgjer av språkleg, sosial og religiøs bakgrunn. Kritiske og kommunikative utfordringar i vår tid, ein epoke som dagleg produserer overskrifter av typen «Når bestemor sprer falske nyheter» (Kalsnes og Pettersen, 2019), er av ein slik karakter at vi nok bør forstå at utfordringane dels høyrer til i ein relativt ny kultur for kommunikasjon og dels knyter an til eldre tradisjon(ar). I begge tilfelle gjeld desse utfordringane bindingar og samhandlingsformer mellom individ og fellesskap.

Merksemda kan med fordel vendast mot endringar, skilje og skilnader som oppstår når etablerte skriftkulturnormer kjem i kontakt med normer frå andre kommunikasjonsformer. Med digitalkulturens ekspansjon dei siste 30–40 åra har vi fått ei anna inndeling av både medium og kommunikasjon – og med det også for gjennomføringsevne. Eit langvarig historisk forhold mellom skriftkultur(ar) og oralkultur(ar) er grunnleggjande skipla ved at digitalkultur, som ein tredje kommunikasjonskultur, har ekspandert og tileigna seg merksemd. I motsetning til relativt avklarte og erkjente relasjonar mellom skrift og tale er dei nye meir dynamisk uføresielege – i den forstand at digitalkulturen «forsyner seg» med repertoar frå både munnleg og skriftleg kultur og gjennom det skaper nye arenaer og nye vilkår for bruk.

Berre i avgrensa grad kan utvekslinga seiast å vere regulert etter skriftkulturens normer og kodar. Utvekslinga er ei utfordring fordi så mykje av det vi reknar for å vere konstituerande for eksistensielle rammer, legitimerande kulturell identitet, juridisk legalitet eller prinsipp for samfunnsfunksjonar, nettopp er forankra og kodifisert i og gjennom skriftkultur.

Analog kultur

For å forstå om eller korleis *digital kultur* representerer noko nytt, er det nødvendig med eit dissekerande blick på motsatsen, dvs. skriftkultur, som med eit samleomgrep frå den digitale verda er blitt kalla ein *analog kultur*. For å beskrive skilnaden på forenkla vis kan vi nytte ei tenking om analog kommunikasjon som bygd på atom (eller førestellingar om atom) *versus* ein motsats som er basert på bits (eller førestellingar om bits). Tenkemåten blir gjerne knytt til Nicholas Negropontes bok *Being Digital* (1995), men har blitt reartikulert på litt ulikt vis av fleire seinare. Her er det viktig med eit humanistisk atterhald. Hos dei som vel å følge tenkemåten til Negroponte, fungerer todelinga greitt dersom ein vel eller har høve til å ignorere valoriserande kulturhistorie. Problemet er at skriftkultur i denne framstillingsforma tenderer mot å bli re-valorisert, men då på digitalkulturens premisar.

Også her startar det i det historiske, for ein lang periode av vår kultur og historie har vore bygd på ei fysisk verdsordning der (førestellingar om) atom fekk organisere det materielle og verkelege. For å hanskast med ein slik røyndom har mennesket like sidan den greske antikken utvikla omgrep, rammer, lovverk, idear, teoriar, prosedyrar m.m. Alt finn vi nedfelt som organiserande prinsipp i tradisjonell skriftkultur. For å følgje atom-perspektivet inneber materialitet nødvendigvis at det som blir produsert mekanisk, normalt vil vere avgrensa i mengde. Vi kan tenke oss som døme ein mellomalderskrivar som skulle reprodusere ei bok. Tilverking av pergament og blekk og den heller langdryge kopieringsprosessen gjorde at eit slikt arbeid kunne ta månader og jamvel år. Det seier seg sjølv at avgrensa høve og evne til reproduksjon ville måtte avgjere mengdeforholda og i neste omgang også forhold ved verdifastsettjing.

Poenget er at analog kultur kan karakteriserast gjennom *avgrensingar og rammer*, dvs. av papir, penn og fysiske gjenstandar som bøker, av skrive- og settemaskinar og typografiske verktøy, av kringkasting og andre former for massemedia, og der verdi vert fastsett ved korleis vi som samfunn har forstått og innretta oss etter grenser eller handtert avgrensa teknologiske ressursar. For det andre vil formalitetsnivå i analog kultur oftast krevje at det er personar til stades (in-person presence), til dømes ved handel og i utføring av banktenester, men også i aktiviteten

på industriarbeidsplassar vil utføringa normalt krevje ei yrkesrelatert opplæring, ein viss skulert kreativitet ved problemløysing og gjerne også eit personleg ansvar ved utføring (minst på signaturnivå).

Overført til skriftkultur-termar (Skriftkultur eller literacy) vil det vise til vanleg praksis som at forfattarar skreiv bokmanus som vidare vart publisert etter bestemte retningslinjer (kontraktar), der eit forlag tok hand om form, storleik, fontar, trykkeriarbeid, marknadsføring og sal. Før 1990-åra ville ein forfattar i ein typisk analog kultur samhandle med omverda via nettverk med post, telefon, teleks og telegraf. Han eller ho måtte vere fysisk representert ved konferansar og intervju og der bøker eller manus måtte vere til stades i materiell form. Resultatet av denne typen kulturproduksjon vil alltid vere av fysisk natur, og det kunne berre delast innanfor dei rammer som eit gitt nettverk (marknad, interessekrins etc.) opna for.

Digital kultur

Digital kultur byggjer på andre prinsipp enn analog kultur. Nøkkelomgrepa er forenkla maskinvare, operativsystem, programvare, digitale nettverk etc. Forenkla (og ikkje så reint lite ideelt) vil det seie at alt er basert på eit binært kodesystem av 0 og 1, og at i den digitale verda har bits erstatta atom som den grunnleggjande eininga.

Som ein ytterlegare kontrast opererer digitalkulturen med andre verdimål og verdinormer enn den analoge kulturen. Overflod rangerer normativt over knappleik i ei verd der kopiar kan skapast med eit museklikk og delast med kven som helst kvar som helst i verda med eit nytt klikk. Som vi har sett med moderne terrororganisering, og likeins motstykket anti-terrororganisering, så opnar teknologien for samarbeid i ein skala som var heilt ukjend i analoge kulturar. Binær koding, som dei programspråka som slik koding har opna for, har naturlegvis gjort digitale objekt uendeleg mykje enklare å endre, rokere om, manipulere og sabotere enn det som var mogeleg med analoge objekt.

Digital kultur (framleis i ideell form) medfører at menneske lettare kan gå ut av rolla som passive mottakarar eller konsumentar av massemedia, dvs. kunne ta aktivt del i utforming og deling av mediebodskapar

etter enkle do-it-yourself-prinsipp. Det kan mobiliserast protestrørsler på kryss og tvers ved å sende av garde ei Twitter-melding på 140 teikn eller mindre, jf. jamføringa som Yannis Theocharis, Will Lowe, Jan W. van Deth og Gema García-Albacete (2015) har gjort av protestaksjonar mot økonomisk innstramming i USA, Spania og Hellas. Det å diskutere nyheiter, og å mobilisere i omtrent same augneblink som dei vert sende, eller å spele dataspel i eit nettverk av personar som bur overalt på kloden, er blitt daglegdags. I tillegg har naturlegvis også opningar for å misbruke alle former for kommunikasjon auka tilsvarande. Også den analoge kulturens medium, som bøker, film og musikk, er blitt tilgjengelege for alle som har tilgang til ein datamaskin eller tilsvarande. Noko underkommunisert, kanskje, har det med digital teknologi oppstått fleire nye kombinasjonar av denne og kvar av dei føregåande. Det kan kanskje seiast slik at digital teknologi har gjort eldre analog kommunikasjonskultur tydelegare og ved det også framheva både eigenart og historisitet.

Avslutning

Via kombinasjonar av analog og digital kommunikasjonsteknologi har skriftkultur, forstått som kunnskapsfelt, blitt grunnleggjande endra. Mellom anna har det materielle si betydning for oppleving og forståing av medium/mediebodskap blitt eit viktig tema. Vidare oppstår det ein ny distinksjon i måten nye medium vert tilpassa samfunnet. Utfordringar i skjeringspunkta mellom analog og digital kultur gjeld *brukarroller, beslutnings- og ansvarsnivå og teknologisk kultur*. For eldre brukarar er det truleg ei ny røynsle, ei røynsle som truleg også må vere ny i den lange kulturhistoria, at brukarar av nye media i avgrensa grad er interesserte i kompromissar med eldre opparbeidde konvensjonar, erfaringar og perspektiv frå den pre-digitale tidsalderen. Skriftkulturens «skikk og bruk» er ikkje utan vidare gangbar valuta i digitalkulturen. Det kjem især til syne når ein samanliknar mediebruken mellom eldre og yngre. Sidan brukarsosialisering er erfaringsbasert, resulterer det i endra mønster for aktivitet – især i yngre årsklassar, men òg i måten desse relaterer seg til autoritet, rammevilkår, sjangrar, språkbruk etc. som vi dreg med oss frå den analoge mediehistoria. Desse er fundamentert med reglar,

retningslinjer og lovverk frå ein analog kommunikasjonskultur. Endå meir utfordrande er at skriftkulturens legitimering, logikk og struktur tenderer mot å bli mindre teknologisk interessant – og truleg òg mindre mogeleg å formidle vidare. I det moderne møtet med digitale medium knakar nedarva (analoge) ordningar i samanføyningane.

Legitimeringsgrunnlaget for ein fungerande skriftkultur ligg i at det finst tilgjengeleg tekstar og konvensjonar som (for å sitere tittelen på ei nyare bok som er mykje brukt som pensum i skulen) maktar å femne det meste frå «Fadervår til Facebook». Slike tekstar utgjer alt som vi meiner er relevant og viktig med omsyn til kulturell identitet, juridisk eksistens og samfunnsmessig funksjonalitet. På den andre sida er det på ingen måte gitt at den digitaliserte skriftkulturen vil ta hand om, eller forvalte, dette etter dei same vilkår og prinsipp som tradisjonell analog skriftkultur. No er digitalkulturen ikkje lenger å rekne som «ny». Tendensane har vore undervegs ei stund alt. Mest forbausande er kanskje endringstempoet. Sjølv øvde lesarar og skrivarar tenderer mot å endre lese- og skrivepraksis relativt til endra teknologi, kunnskapsformasjonar og nettverk. Samstundes har skriftteknologi og teknologistyrte innovasjonar vore del av det lange løpet med modernisering. Morgondagens skriftkultur stiller knapt i noka særstilling på det feltet.

Summary

Being part of a written culture comprises a (partial) transition from oral to writing, and applies to an individual's life cycle as well as society's historical progress. The transition has embodied itself in the attitudes, values, skills, experiences and practices we draw upon in everyday activities. To be a modern functional practitioner of reading and writing abilities is to be an integral part of a written culture, but also being 'embedded' in a community type where exchange of written symbols and written communication is the historical and cultural framework. The modern social literacy (Schriftlichkeit) is essentially carried out as ordinary activities in ordinary situations, meaning that our reading and writing can be understood as a set of coordinating actions that connect together important aspects of our lives. The larger part of the use of writing and

text-based tasks belongs to the social field and everyday life, it concerns us all and has communicative functions in relation to that. Moreover, there are selected parts that constitute an ideal text formation (a society's high culture) for teaching and learning. However, both a high culture and everyday activities are organized and regulated through the exchange of written symbols, framed in a common understanding that competent use of the written medium represents 'the individual in the world' and 'the world to the individual'. A written culture's continued existence demands at the same time that the very same community actively facilitates integration, participation and competent interaction, based on the mutual exchange of written symbols.

Litteratur

- Apelseth, A. (2004). *Den låge danninga. Skriftmeistring, diskursintegrering og tekstlege deltakingsformer 1760–1840*. Avhandling (dr.art.). Bergen: Universitetet i Bergen, Det historisk-filosofisk fakultet, Nordisk institutt.
- Apelseth, A. (2007). Tvang til skrift og vilje til tekst. Lesehistoria som problemfelt. I *Årbok for norsk utdanningshistorie*, nr. 24 (s. 126–167). Bergen: Bymuseet i Bergen.
- Appel, C. (2001). *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark I-II*. Danish humanist texts and studies, vol. 23. Avhandling (dr. fil.) Københavns Universitet, 2000. København: Museum Tusulanum.
- Barton, D. (1994). *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Baumann, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget.
- Briggs, C. F. ([2000] 2012). Literacy, reading, and writing in the medieval West. *Journal of Medieval History*, 26:4, 397–420.
- Burke, P. (1978). *Popular Culture in Early Modern Europe*. London: Temple Smith.
- Burke, P., & Porter, R. (Red.) (1991). *Language, Self, and Society. A Social History of Language*. Cambridge: Polity Press.
- Chartier, R. (2004). The Text between the Voice and the Book. I R. Mondiano, L. Searle, & P. Schillingburg (Red.), *Voice, Text, Hypertext. Emerging practices in textual studies*. Seattle: Walter Chapin Simpson Center for the Humanities in association with University of Washington Press (s. 54–71).
- Eisenstein, E. L. (1983). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Febvre, L. og Martin, H.-J. (1984). *The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450–1800*. London: Verso.

- Fet, J. (1995). *Skrivande bønder: Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Samlaget.
- Fink, H. (1988). Et hyperkomplekst begreb. Kultur, kulturbegreb og kulturrelativisme. I H. Hauge & H. Horstbøll (Red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie*. KULTURSTUDIER 1 (s. 9–23). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Giddens, A. (1997). *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Goody, J. (1986). *The Logic of Writing and the Organization of Society*. Studies in Literacy, Family, Culture and the State. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody, J. (1987). *The Interface between the Written and the Oral*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody, J. (2000). *The Power of the Written Tradition*. Smithsonian Series in Ethnographic Inquiry. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Graff, H. J. (Red.) (1981). *Literacy and Social Development in the West. A Reader*. Cambridge Studies in Oral and Literate Culture. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graff, H. J. (1987). *The Legacies of Literacy. Continuities and Contradictions in Western Culture and Society*. Bloomington: Indiana University Press.
- Graff, H. J. (Red.) (2007). *Literacy and Historical Development. A Reader*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Günther, H., & Ludwig, O. (Red.) (1994–1996). *Schrift und Schriftlichkeit / Writing and its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung / An Interdisciplinary Handbook of International Research*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Hagland, J. R. (2011). Frå landskapslov til landslov. Om nedskrivning av lovttekster som mogleg del av 'eit munnleg-skriftleg kontinuum' i norsk mellomalder. *Maal og Minne* 2, 52–66.
- Haugen, O. E. (Red.) (2007). *Altnordische Philologie. Norwegen und Island*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Haugen, O. E. (Red.) (2013). *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hekneby, G. (2011). *Skrive – lese – skrive. Begynneropplæring i norsk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hodne, B. (1994). *Norsk nasjonalkultur. En kulturpolitisk oversikt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Horstbøll, H. (1999). *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500–1840. En kulturhistorisk undersøgelse*. I serien Danish Humanist Texts and Studies. Volume 19. Forfatterens avhandling (doktorgrad) Aarhus universitet 1998. København: Det kongelige bibliotek/Museum Tusulanums forlag.
- James, P., Magee, L., Scerri, A., & Steger, M. B. (2015). *Urban Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability*. London: Routledge.
- Johansson, E. (1981). Den kyrkliga lästraditionen i Sverige – en konturteckning. I M. Jokipii, & I. Nummela (Red.), *Läskunnighet och folkbildning före folkskolväsendet*.

- Ur nordisk kulturhistoria*. Mötesrapport. 18. Nordiska historikermötet. *Studia historica Jyväskyläensia* 22. Band 3 (s. 193–224). Jyväskylä: Jyväskylä Ylipisto.
- Johansson, E. (2007). *The History of Literacy in Sweden*. I H. J. Graff (Red.), *Literacy and Historical Development. A Reader* (s. 238–271). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Jørgensen, J. G. (2013). Diplomer, lover og jordebøker. I O. E. Haugen, (Red.), *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg. Fagbokforlaget: Bergen.
- Kalsnes, B. og Pettersen, S. A. (2019, 9. mai). Når bestemor sprer falske nyheter. NRKs kronikk. Henta frå <https://www.nrk.no/ytring/nar-bestemor-sprer-falske-nyheter-1.14543179>
- Klausen, A. M. (1992). *Kultur. Mønster og kaos*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kunnskapsdepartementet (2007). *St.meld. nr. 23 (2007–2008). Språk bygger broer – Språkstimulering og språkopplæring for barn, unge og voksne*. Henta frå: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-23-2007-2008-/id512449/sec1>
- Lindhardt, J. (1989). *Tale og skrift. To kulturer*. København: Munksgaard.
- Lindmark, D. (1990). Läs- och skrivkunnigheten före folkskolan. Historisk läskunnighetsforskning i nordiskt och internationellt perspektiv. *Scriptum* nr. 28, 2–43. Umeå: Forskningsarkivet vid Umeå Universitet.
- Lindmark, D. (2004). *Reading, Writing, and Schooling. Swedish Practices of Education and Literacy, 1650–1880*. Umeå: Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr.
- Madssen, K. A. (1999). *Morsmålsfagets normtekster. Et skolefag blir til – norskfaget mellom tradisjon og politikk*. Dr.polit.-avhandling. Trondheim: NTNU.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Negroponte, N. (1995). *Being digital*. London: Hodder & Stoughton.
- Omdal, H., & Vikør, L. (1996). *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikk i bokmål og nynorsk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Ongstad, S. (2004). *Språk, kommunikasjon og didaktikk. Norsk som flerfaglig og fagdidaktisk ressurs*. Bergen: Fagbokforlaget
- Ongstad, S. (2014). Driften i literacy-begrepet – en utfordring for lærerutdanningers fagdidaktikk? I B. Kleve, S. Penne, & H. Skaar (Red.), *Literacy og fagdidaktikk i skole og lærerutdanning*. Oslo: Novus forlag.
- Rindal, M. (1995). Dei norske mellomalderlovene. I M. Rindal (Red.), *Skriftlege kjelder til kunnskap om nordisk mellomalder*, KULTs skriftserie nr. 38 (s. 7–20). Oslo: Norges forskningsråd.
- Rindal, M. (1997). Ny utgåve av dei norske lovene frå mellomalderen? I A. Dybdahl, & J. Sandnes (Red.), *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst* (s. 23–32). Trondheim: Tapir.
- Ringdal, N. J. (1993). *Ordenes pris. Den norske forfatterforening 1893–1993*. Oslo: Aschehoug.

- Sandmo, E. (1999). *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. (Revidert utgave av forfatterens avhandling (dr.art.). Universitetet i Oslo, 1998.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandnes, J. (1999). Lex non scripta: den norske heimeretten. *Historisk tidsskrift* 2, 139-152.
- Searle, L. (2004). Emerging Questions: Text and Theory in Contemporary Criticism. I R. Mondiano, L. Searle, & P. Schillingburg (Red.), *Voice, Text, Hypertext. Emerging practices in textual studies* (s. 3-21). Seattle: Walter Chapin Simpson Center for the Humanities in association with University of Washington.
- Street, B. V. (1984). *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Street, B. V. (Red.) (1993). Introduction: the new literacies. I B. V. Street (Red.), *Cross Cultural Approaches to Literacy*. Cambridge Studies in Oral and Literate Culture, 23 (s. 1-22). Cambridge: Cambridge University Press.
- Street, B. V. (1995): *Social Literacies. Critical Approaches to Literacy Development, Ethnography and Education*. Real Language Series. London: Longman.
- Theocharis, Y., Lowe, W., van Deth, J. W., & García-Albacete, G. (2015). Using Twitter to mobilize protest action: online mobilization patterns and action repertoires in the Occupy Wall Street, Indignados, and Aganaktismenoi movements. *Information, Communication & Society*, 18:2, 202-220.
- Valvatne, H. og Sandvik, M. (2007). *Barn, språk og kultur. Språkutvikling fram til sjuårsalderen*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Vannebo, K. I. (1984). *En nasjon av skriveføre. Om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet*. Oslo-studier i språkvitenskap, nr. 2. Oslo: Novus.
- Øyrehagen Sunde, J. (2013). Eit vell av rettslege normer – lovgevinga til kong Magnus VI Lagabøtar som ramme for eit rettsleg mangfald. I Ø. H. Brekke, & G. A. Erslund (Red.), *Fragment fra fortiden* (s. 106-123). Oslo: Dreyer Forlag A/S.
- Øyrehagen Sunde, J. (2016). Landslova - Ei samlande lov for Noreg. Landslovsprosjektet. Video publisert 9. oktober 2016. Sett og lesen her: <https://www.youtube.com/watch?v=EwW-QpbUkkM> 15.1.2019.